

RAZMERJE MED SOCIALNIMI, DRUŽINSKIMI IN RODNOSTNIMI POLITIKAMI

Vesna Leskošek in Srečo Dragoš

Članek naslavlja problem vpliva družinskih in rodnostnih politik na življenje žensk. Družinske in rodnostne politike so implicitno medsebojno povezane, saj je posebno varstvo družine pogosto argumentirano s kakovostjo življenja otrok in sicer ne glede na to, koliko so družinske politike eksplicitno usmerjene v spodbujanje rodnosti (s posebej v ta namen oblikovanimi ukrepi). Politike pogosto naslavlja družino na spolno nevtralen način kot osnovno družbeno celico, ne da bi prepoznali zgodovinsko vtakane spolne neenakosti, ki ženske reducirajo na skrbstvene aktivnosti v in za družino. Glede na odnos države do družine, žensk in delitve skrbstvenih obveznosti, so se razvile različne klasifikacije in tipologije socialnih držav. Mogoče je države tipizirati glede na odnos do skrbstvenega dela, glede na vlogo moškega oskrbovalca ali pa glede na modele socialnih držav, kjer je mogoče ocenjevati stopnjo de ali refamilialističnih politik države. Analiza slovenske družinske politike pokaže, da zlagoma pridobiva značilnosti pronatalitetne politike in sicer ne glede na stranke, ki vodijo ministrstvo, kjer te politike nastajajo, čeprav ta proces ni linearen. Rezultati pokažejo na počasen, vendar jasen zdrs socialnih politik v družinske in pronatalitetne politike, pokaže tudi izrazito spolno slepoto teh politik, saj kljub temu, da prepoznavajo spolne neenakosti, ne naslavlja problema na ustrezen način.

KLJUČNE BESEDE družinska politika, pronatalitetna politika, ženske, familizem, skrbstveni režim

The Relationship between Social, Family and Fertility Policies

The article addresses the problem of the impact of family and fertility policies on the lives of women. Family and fertility policies are implicitly interconnected, since the particular protection of the family is often argued with the quality of life of children, regardless of the extent to which family policies are explicitly focused on promoting fertility (with specifically designed measures). Policies often address the family in a gender neutral way as a basic social unit, without recognising the historically constructed gender inequalities that reduce women to caregiving activities in and for the family. Depending on the attitude of the state to the family, women and the sharing of care responsibilities, various classifications and typologies of welfare state have developed. States can be typified according to the attitude to care work, according to the role of the male caregiver, or according to the welfare state models, where it is possible to assess the level of de- or re-familialistic policies of the state. The analysis of Slovene family policy shows that it is slowly gaining the characteristics of the pro-birth policy, irrespective of the political parties that run the ministry responsible to develop these policies, although the process is not linear. The results also reveal gender blindness of these policies, since, despite recognising gender inequalities, they do not address the problem in an appropriate way.

KEYWORDS family policy, fertility policy, women, familism, care regime

Uvod

Vpliv javnih politik na vsakdanje življenje žensk je predmet razprav že vse od začetka 20. stoletja. Na Slovenskem je o tem pisala Angela Vode v reviji *Ženski svet*, posebej pa se je tej temi posvetila v knjigi *Žena v sedanji družbi* (Vode 1934), kjer razpravlja o prepletu med gospodarskim razvojem, politiko in družbenim statusom žensk. Sicer je bila socialna politika osrednja tema delovanja in pisanja mnogih žensk že v času pred drugo svetovno vojno in po njej, ko je socialno politiko oblikovala tudi Vida Tomšič, v začetkih svojega delovanja prepričana, da bodo pravična družbena razmerja sama po sebi odpravila razlikovanje po spolu in podreditev žensk. Vendar je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja zapisala, da je potrebno reševati tudi specifična ženska vprašanja, ker zasebni patriarhat ni prenehal obstajati. Ugotavlja, da je tradicionalna shema družine glavna ovira za enakopravnost žensk in moških. Zapiše tudi, da se je potrebno otresti patriarhalne dediščine pogleda na zakon in družino, govori o dvojni obremenjenosti žensk, ki so zaposlene in so poleg tega ohranile večino dela v gospodinjstvu. Za to krivi tudi zadržke moških in žensk znotraj lastne partije do tega, da na ženske nebi gledali skozi patriarhalno matrico mišljenja (Tomšič 1976). Tomšič ugotavlja, da javne politike nezadostno naslavlajo ženske, oziroma, ne izpolnjujejo svojega namena. Ugotovitev je na mestu, celo več, javne politike oblikujejo zasebna razmerja. Pogosto so skrbstveni režimi spolno specifični in regulirajo odnos med ženskimi skrbnicami in osebami, za katere skrbijo, skladno z zgodovinskimi in kulturnimi spolnimi skripti (Williams 2010). Ko socialna država inkorporira spolne skripte, ne moremo več govoriti o spolno nevtralni socialni politiki.

V članku bomo analizirali družinsko politiko v Sloveniji od prehoda iz socializma v kapitalizem in ugotavljali, kako prispeva k bodisi utrjevanju skrbstvene vloge žensk ali pa k egalitarnosti med spoli pri prevzemanju skrbstvenih obveznosti in s tem k omogočanju, da ženske dosežejo ekonomsko neodvisnost. Poseben poudarek analize bo na hierarhiji med socialnimi, družinskimi in pronatalitetnimi politikami, ki najustrezneje prikaže, v katero smer se razvijajo skrbstveni režimi, so de- ali re-familialistični. Analiza bo temeljila na pregledu sekundarnih virov in sicer vladnih programov, analiz in raziskav o problemu.

Konceptualni okvir

Okvir članka predstavljajo trije medsebojno povezani, vendar ne identični koncepti, ki jih bomo uporabljali za analizo slovenske socialne in družinske politike pri presoji njene uspoljenosti. Prvi je *skrbstveni režim*, ki ga definiramo kot politike regulacije odnosa med državo in družino (Hobson et al. 2002; Bettio in Plantenga 2004). Skrbstveni režimi so grajeni na normativnih predpostavkah o družbeni organizaciji skrbi. Javornik to imenuje konceptualna logika politik (Javornik 2014). Skrbstvene politike so odvisne od predpostavk o tem, kaj skrb je, kako bi jo morali izvajati in kdo naj bi jo upravljal (Sevenhuijsen 1998). Skrb reguliramo, da bi zmanjšali družbene in ekonomske stroške odvisnosti, in da bi naslovili družbene probleme, ki se porajajo v situacijah odvisnosti. Kot rezultat premika v zaposlitvenih vzorcih proti modelu polne zaposlitve moških in žensk oz. obeh staršev, ko gre za družino (Daly 2011a), države poskušajo redefinirati delitev skrbstvenih obveznosti med partnerji, da bi »vzpostavili novo ravnotežje med izvajalci skrbi: družino, trgov in državo« (Bettio in Plantenga 2004, 86). Skrbstveni režimi slonijo na delu žensk v skrbstvenih pok-

licih. Socialna država z izbiro politik ustvarja skrbstvene režime (Javornik 2014). Hrženjak opozarja na past sedanjih skrbstvenih režimov, ki temeljijo predvsem na delu žensk, bodisi neplačanem delu znotraj lastne družine ali pa na nereguliranem delu v zasebnih domovih (Hrženjak 2010, 158).

Drugi koncept je *familializem*, ki se nanaša na pomen družine v zagotavljanju skrbi (Žakelj et al. 2013). Socialna država lahko podpira članice in člane družine v njihovih odločitvah, da opravljajo skrbstveno delo za druge člane družine pod pogojem, da »[skrbstveno delo] zagotavlja sprejemljive standarde življenja ali pa, da ne sloni na neplačanem skrbstvenem delu in si [oseba, ki prevzema skrbstveno delo] zagotovi sprejemljive standarde življenja z vključitvijo v trg plačanega dela« (Hammer in Österle 2001, 3). Familializem javnih politik torej vrednotimo po tem, kako država spodbuja neodvisnost žensk od neplačanega skrbstvenega dela v družini ali nasprotno, kako skrbstveno vlogo utrjuje. Proces de-familializacije se lahko kaže na številne načine, odvisno od ideologij države glede vloge žensk v družini (Kreimer in Schiffbänker 2005; Fraser 1994). V politikah se odraža predvsem z zagotavljanjem močne in kakovostne javne službe, ki prevzema bremena skrbstvenega dela (vrtci, šole, domovi za stare ljudi in podobno). V zadnjih dveh desetletjih je ponovno na delu proces re-familializacije, ki postaja tudi predmet razprav v sociološki in feministični teoriji. Pojem se nanaša na politike, ki poudarjajo pomen materinstva in slonijo na pričakovanjih, da bodo ženske spoštovale tradicionalne skrbstvene vloge, ki so jim bile pripisane v preteklosti (Rune in Kildal 2015).

Tretji koncept je *uspoljena socialna država* (Sainsbury 1994; Daly 2000; Williams 2010). Nanaša se na dejstvo, da je skrbstveno delo spolno specifično in ga tradicionalno razumemo kot del ženskosti, medtem ko se moškost ocenjuje po razdalji od skrbstvenih obveznosti (Hrženjak 2013; Hanlon 2012). Tradicionalni spolni skripti (pripisane vloge in naloge žensk v konkretni kulturi) imajo vpliv na socialne politike, ki gradijo na tradicionalnih normah in jih ne konfrontirajo. To ni le značilnost konservativnih blaginjskih sistemov, ampak v določeni meri tudi za socialdemokratskih (Daly 2000).

Lewis (1993 v Peterson 2013) razvršča socialne politike glede na organizacijsko logiko socialne države. Osredotoča se na to, kako sistem socialne zaščite obravnava ženske, kakšna je raven javnih storitev in kakšen je položaj poročenih žensk na trgu dela. Režime presoja torej po tem, kako ravna s poročenimi ženskami, materami in delavkami. Identificirala je tri vrste skrbstvenih režimov glede na to, kako spodbujajo vlogo moškega oskrbovalca družine in jih razdelila na tiste, ki to močno poudarjajo, na zmerne in na šibke. Kjer je močan model moškega oskrbovalca, je participacija žensk na trgu dela majhna, ker prevzemajo večino skrbstvenega dela. Glede na tipologijo blaginjskega sistema je mogoče skrbstvene režime deliti na nordijski model (močna participacija žensk na trgu dela, razvit javni sektor), mediteranski model (šibkejša javna storitve in šibkejša participacija žensk na trgu dela), britanski (storitve na podlagi potreb in za plačilo) in centralno-evropski model (močna vloga žensk v skrbi za starejše in zmerno dostopni javni storitveni sektor) (Anttonen in Sipilä, 1996, v Peterson 2013, 54). Daly (2001, 45) pri razvijanju tipologije izhaja iz koncepta etike skrbi in presoja, kako skrbne so politike do javnih vprašanj, tudi do distribucije skrbstvenega dela. Tipi, ki jih razvije, so skrbstvena država (to so države, ki organizirajo javno dostopne službe, ki ženskam olajšajo vstop na trg dela), pro-družinske skrbstvene države (ki spodbujajo družino, da prevzema skrbstvene obveznosti), toplo-mrzle skrbstvene države (razvijajo le storitve za določeno populacijo, npr. za stare ljudi ali ljudi z oviranostmi) in neskrbstvene države (prepuščajo celotno skrb družini).

Ključno je torej razumeti, da država vpliva na ženske z načinom vzpostavljanja odnosa do družine, ki jo mnoge kulture in družbe razumejo kot primarno lokacijo ženskega delovanja, zato ji posvečajo posebno pozornost in jo regulirajo z različnimi politikami. Sicer Daly (2011b, 147) pravi, da vsi blaginjski sistemi vključujejo neke preference do aktivnosti, odnosov ter spolnih in generacijskih vlog družine. Te preference so običajno predmet družinskih politik, vendar se lahko urejajo tudi s splošnimi socialnimi in drugimi politikami (ekonomskimi ali o zaposlenosti)¹. Nieuwenhuis in Van Lancker (2017) navajata šest ciljev družinskih politik: 1) zmanjševanje revščine in zagotavljanje dohodka, 2) povrnitev stroškov za preživljanje otrok, 3) podpiranje zaposlenosti, 4) omogočanje enakosti med spoloma (ali spoli), 5) podporo zgodnjemu odraščanju otrok in 6) zviševanje rojstev. Cilje bi lahko razvrstili tudi glede na različne tipe države blaginje (Daly 2011b, 147). Ponekod države ne razvijejo posebne družinske politike ali pa so, nasprotno, te politike močne, kar je odvisno od odnosov med družino, državo in trgom. Kjer država prepušča družini večino skrbstvenih obveznosti, vendar oblikuje tudi trg skrbstvenega dela v podporo družini, so družinske politike močne, kjer razvijajo univerzalistični model blaginje, usmerjen v zagotavljanje enakosti znotraj družine, so močne politike enakosti in splošna socialna politika. Zelo omejena je družinska politika v državah, kjer ima družina močno vlogo pri zagotavljanju blaginje svojih članov, vloga države pa je minimalna. Ponekod prevladuje »ciljan« pristop, ki se usmerja na zmanjševanje socialne izključenosti, torej le na posameznike in družine, ki potrebujejo podporo države, ostalo pa prepušča družini sami in trgu.

Renner (1991) pravi, da razlike nastajajo zaradi kontroverznosti družinskih politik, ki so lahko usmerjene v krepitev tradicionalne ženskosti ali pa v krepitev družbene vloge žensk, zato je družinska politike prej politično kot strokovno vprašanje. Zalomi se že pri tako osnovnem vprašanju kot je definicija družine in vloge posameznikov v njej. Ene bolj kontroverznih so politike spodbujanja rojstev (pronatalitetne oz. rodnostne politike), ki so lahko samostojne ali pa so del družinskih politik. Večinoma nastajajo v državah, ki verjamejo, da lahko s posebnimi politikami vplivajo na rodnostno vedenje žensk. Slonijo na predpostavki, da je odločitev o rojevanju osebna, vendar se ljudje odločajo v kontekstu, ki ga država oblikuje s posebno politiko. Želeni izidi (povečanje ali zmanjševanje rojstev) teh politik niso dokazljivi. Bradshaw in Attar-Schwartz (2011) ugotavljata, da ni mogoče najti dokazov za to, da bi ukrepi socialnih (družinskih in rodnostnih) politik vplivali na rodnostno vedenje. Navajata primer skandinavskih držav, kjer so imeli do konca osemdesetih let močne družinske politike, vendar hkrati zelo nizko rodnost, potem se je ta začela dvigovati, ne da bi se politike kaj dosti spremenile, zato ni mogoče ugotoviti, posledica česa naj bi bile spremembe v rodnostnem vedenju.

Evropski parlament je izdelal študijo o mogočih učinkih socialnih in družinskih politik na povečanje rodnosti, v kateri navajajo ukrepe, ki lahko prispevajo k povečevanju rojstev. Ukrepi kot so močni javni sektor (vrtci, šolsko varstvo, zdravstvo), razni dodatki, vezani na starševstvo, materinstvo in otroka (porodniški dopust, otroški dodatek, starševski dopust), in ukrepi za lažje zaposlovanje žensk, lahko povečujejo zaupanje, da ljudje v morebitnih težavah ne bodo ostali sami in sami nosili breme skrbi za otroke. Pomembni so ukrepi, ki spodbujajo enakost, saj se ženske lažje odločajo za rojstvo, če vedo, da jih to ne bo potisnilo v zasebnost in jim povečalo skrbstvene obveznosti. Ravno tako so pomembni ukrepi usklajevanja družine in dela ter učinkoviti stanovanjski programi (cenovno dostopna in kakovostna stanovanja) (Davis 2013). Vendar je potrebna previdnost pri sklepanju o neposrednih povezavah med rodnostnim vedenjem in politikami. Gilbert in Van Voorhis (2003) opozarjata na paradoks družinskih politik na primeru razlik med ZDA in EU. ZDA imajo izrazito šib-

ko socialno državo in minimalno podporo družinam pri zagotavljanju dohodka ali storitev, vendar beležijo dokaj visoko stopnjo rodnosti (2.06 v letu 2000). Medtem ko evropski socialni model vključuje mnoge spodbude in podpore družinam tako v denarju kot v storitvah, vendar je stopnja rodnosti v povprečju nizka (okoli 1,5 v letu 2000). Avtorja to razliko pripišeta poročnemu vedenju, ki je v ZDA bolj množično. V letu 1997 je v EU v populaciji od 16-29 let starosti v partnerstvu (kohabitaciji) živel 48 odstotkov mladih v Franciji, 57 odstotkov na Nizozemskem, 76 odstotkov na Švedskem in 63 odstotkov v Nemčiji. Takšnih je bilo v ZDA v letu 1995 le 10,5 odstotkov. Predvidevata, da je visoka stopnja porok povezana s tradicionalnim razumevanjem družine, kjer se ženskost in materinstvo močno prepletata.

Na tem mestu navajamo še na en vidik rodnostnih politik in sicer na močno povezanost z ideologijami, ki ženske postavljajo v položaj, ko ne morejo več nadzirati svojega življenjskega poteka. Kajti nadzor nad lastno reprodukcijo ženskam omogoča nadzor nad življenjskim potekom vključno z odločitvami o rojevanju otrok (Gilbert in Van Voorhis 2003). Ukrepi rodnostnih politik so namreč močno ideologizirani in imajo namen omejiti te možnosti žensk z restriktivnimi sredstvi kot so prepoved splava ali omejitev dostopa do te pravice, omejitev dostopa do kontracepcije (npr. uvajanje plačljive kontracepcije) in do reproduktivnega zdravja na sploh. Te ukrepe lahko spremljajo propagandna sporočila o ženskah in ženskosti, o materinstvu, družini in narodu, ki imajo namen ženske usmeriti v rojevanje za »višji cilj« kot je služenje naciji, prispevek k izboljševanju pogojev življenja, oživiljanje gospodarstva ali zagotavljanje monoetnične družbe. Propaganda je neizbežni del restriktivnih ukrepov in ima namen doseči konsenz o omejevanju pravic žensk. Najbolj izpiljen sistem rodnostnih politik so imeli v nacistični Nemčiji, znana je tudi politika omejevanja rojstev na Kitajskem. Rodnostne politike v teh državah so bile podprte s kaznovalnimi metodami, ki so vključevale smrt in fizično nasilje (npr. evgenika v nacistični Nemčiji, prisilni splavi na Kitajskem in v Indiji, prisilne sterilizacije ljudi z intelektualnimi oviranostmi v mnogih državah). Konceptualno so rodnostne politike v bistvu biopolitike (Foucault 2007), ki imajo namen vzpostaviti nadzor z uporabo znanstvenih orodij. V primeru žensk je nadzor nad reprodukcijo eno najbolj učinkovitih sredstev podrejanja in omejevanja svobode pri nadzoru nad lastnim telesom in življenjskim potekom. Rodnostne politike so politike obvladovanja ženske reprodukcije, da bi jih v njihovem delovanju podredili in omejili na zasebnost.

V nadaljevanju bomo analizirali dokumente o družinski politiki v Sloveniji z vidika uspoljenosti. Ugotavljali bomo, kako politike opredeljujejo ženskost in kakšne so posledice za ženske. Zanima nas predvsem prepletanje socialnih, družinskih in pronatalitetnih politik.

Razvoj družinskih in rodnostnih politik v Sloveniji po letu 1990

V času tik pred osamosvojitvijo je nastalo več programskih dokumentov o viziji nove države. 95. številka *Nove revije* (marec 1990) je pod naslovom »Samostojna Slovenija« združila prispevke za nacionalni program nove države². V razdelku »Prebivalstvo« sta bila objavljena tudi članka Janeza Malačiča in Katje Boh. Prvi je zagovarjal nujnost odločne pronatalitetne politike z izrazito konservativnimi elementi (Malačič 1990, 463). Meni, da se je potrebno v novi državi zavzemati za večjo kvaliteto prebivalstva (predvsem izobrazbeno in kvalifikacijsko, pa tudi zdravstveno) in je potrebno omejevati imigracijo. Meni tudi, da je proces depopulacije (padanja rojstev) nevaren za majhne narode kot je Slovenski, še sploh ob visokem priseljevanju, ki ga je po njegovem mnenju potrebo omejevati predvsem v primerih, ki se priseljenci niso »pripravljeni integrirati v slovensko družbo.« (Malačič 1990,

467). Napove, da bo potrebno spremeniti normo družine z enim do dvema otrokoma, v normo z dvema do tremi otroki in sprejeti »celovito, konsistentno in premišljeno prebivalstveno politiko« (472). Če pustimo ob strani nekatere ksenofobne ugotovitve, ki se vežejo predvsem na imigrante iz republik bivše Jugoslavije, je značilno, da avtor pronatalitetno politiko misli, ne da bi omenjal ženske, ki naj bi jo sicer zagotavljale.

Problem dobro opredeli avtorica drugega prispevka v isti reviji, Katja Boh (sociologinja, specialistka za družinsko politiko). V zvezi s tezo o »odmiranju Slovencev« je opozarjala, da se vedno znova »pojavi poskus reafirmacije tradicionalnih družinskih vrednot in repaternalizacije odnosov, ki se utemeljujejo z nujnostjo narodovega preživetja« (Boh 1990, 475). O prizadevanju države, da bi dvignila rodnost prebivalstva, je s prepričljivo analizo dokazala, da je to nemogoč in nevaren projekt zaradi dveh razlogov. Če gre za prisilne ukrepe, so ti nesprejemljivi in tudi neučinkoviti. Nič drugače pa ni niti v primeru sprejemljivih ukrepov, »ki so v prvi vrsti usmerjeni k dviganju življenjske ravni družine, četudi potrebni in zaželeni, ne morejo prepričati žensk in moških, da bi imeli več otrok« (477). Temeljni argument za zgrešenost pronatalitetne politike – tudi v tej drugi obliki – se glasi: »Višja materialna raven, širjenje izobraževalnih možnosti, skrb za zdravje, ustvarjanje pogojev za zaposlovanje ženske in varstvo otrok so prav gotovo neobhodni del vsake sodobne razvojno usmerjene socialne politike, vendar ne morejo imeti demografskih učinkov; nasprotno, to so natanko tiste dimenzije kvalitete življenja, ki so povezane z nizko rodnostjo.« (477). Poanta seveda ni v tem, da bi se vrnili k represivnim ukrepom (npr. prepoved splava), niti da bi varčevali pri socialni politiki, ker demografsko ni učinkovita. Nasprotno, socialno politiko je treba krepiti, hkrati pa je ne smemo kontaminirati z natalitetnimi cilji: »Namesto da se kar naprej preštevamo in razmišljamo o tem, kako malo nas je in kdaj nas bo še manj, bi se morali vprašati, ali si sploh smemo privoščiti več otrok, ko pa še za te, ki živijo med nami, nismo znali ustrezno poskrbeti« (477). Boh še poudari, da so za spreminjanje rodnostnega vedenja pomembni trije procesi, erozija patriarhalne moči, in s tem nadzora nad reprodukcijo, spremenjen položaj otroka in seveda, spremenjen položaj žensk v družbi.

Leta 1991 izšel pomemben zbornik Časopisa za kritiko znanosti z naslovom Ženska – politika – družina, kjer nekaj avtoric tematizira družinsko politiko in njen zdrs v natalitetno. Gaber Antić (1991, 35-37) opisuje čas po osamosvojitvi tudi kot boj političnih elit za interpretacijo družine, še posebno vlogo ženske v njej, ki se iz ženske-delavke spreminja v žensko gospodinjico in mater. Avtorica poudari, da se je k diskurzu priključila še kategorija naroda, ki predpostavi, da ženske ne rojevajo le za lastno srečo in izpolnitev, temveč imajo širše poslanstvo ohranjevalk naroda (tudi slovenstva). V tem kontekstu je razumeti tudi pobudo o prepovedi splava, ki je sledila že v istem letu, ko so pisali novo slovensko ustavo. Ob pisanju nove ustave je bil edini sporni člen, o katerem ni bilo mogoče doseči soglasja, 55. člen o svobodnem odločanju o rojstvu otrok (več o tem glej Jalušič 2002; Bahovec 1991), vendar je bil po burnih razpravah, javnih protestih in aktivnostih različnih ženskih skupin in organizacij, sprejet. Lahko bi se zgodilo, da bi z novo državo dobili tudi prepoved splava.

Leta 1993 je takratna vlada pod vodstvom Janeza Drnovška, spisala Resolucijo o temeljnih oblikovanju družinske politike v Republiki Sloveniji (Ur. l. RS 40/93). V uvodnem delu navaja temeljna načela, kot so spoštovanje pluralnosti družinskih oblik ljudi in njihovih potreb ter svobodne izbire med različnimi možnostmi. Resolucija ne vključuje posebnega varstva določenega tipa družine, ne omenja npr. velikih družin in ne referira na povečanje rodnosti. Družina je definirana široko kot skupnost staršev in otrok, ne da bi spolno ali starostno omejevali koncept starševstva. Družina so: »vse življenjske skupnosti otrok in odraslih oseb, ki trajno skrbijo zanje: stari starši in vnuki, rejniki in rejenci, skrbniki in otroci pod

skrbništvo. Subjekt predlagane družinske politike pa predstavljajo poleg družin tudi pari oziroma žene, ki pričakujejo otroke.« Resolucija je konceptualno in po predvidenih ukrepih de-familialistična, saj večina ukrepov podpira delitev skrbstvenih obveznosti tako znotraj družine kot med družino in državo, ki se zavezuje k podpori usklajevanja dela in družine. V ta namen navaja vrsto programov in storitev, s katerimi država prevzema del skrbstvenih obveznosti za otroke, invalide in starejše.

Nastavki nove politike torej niso odražali političnih premikov k retradicionalizaciji, kar je pripisati politični opciji, ki je takrat vodila vlado – liberalni demokraciji. V času veljavnosti resolucije se je sicer izkazalo, da ima nekaj pomanjkljivosti, predvsem v delu, ki naj bi podpiral usklajevanje družinskih in delovnih obveznosti. Žakelj in Švab (2009) izpostavljata redukcijo skrbi zgolj na skrb za otroke in spregled ostalih skrbstvenih obveznosti žensk kot je skrb za starejše ali druge člane družine, kar negativno vpliva na njihove možnosti usklajevanja dela in družine. Menita tudi, da resolucija nezadostno naslavlja razmerja med spoloma, kar je sicer slepa pega socialnih politik, ki je naslovljena le v Resoluciji o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (Ur. l. RS 100/05).

Leta 1994 so trije poslanci stranke Krščanskih demokratov oblikovali predlog triletnega porodniškega dopusta, ki naj bi naslavljal problem prenizkega števila rojstev, imel pa naj bi še druge koristi kot je tesen stisk staršev z otroci, kar naj bi prispevalo k trdnosti (odpornosti) novih generacij in tudi k zmanjšanju brezposelnosti, saj bi se sprostila delovna mesta. Gre za predlog, ki bi ženske izrinil iz zaposlitve, saj triletna prekinitve dela ob hkratnem razvoju tehnologij ne omogoča vračanja na delovno mesto. Predlog temelji tudi na tradicionalnem razumevanju žensk kot mater in naturalizira »vez« med materjo in otrokom kot nekaj »naravnega« in kot pogoj za zdravo odraščanje otrok (več o mitih materinstva glej Oakley 2000). Vlada sicer tega predloga ni podprla, ker mu je takratni Urad za žensko politiko odločno nasprotoval.

Predvsem po letu 2000 so se slovenske vlade bolj intenzivno osredotočale na problem rodnosti. Leta 2001 je takratna vlada Janeza Drnovška sprejela nov Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (Ur. l. 97/01), kjer uvedejo dodatek na veliko družino z namenom povečevanja rojstev. Predlog za tak dodatek je sicer nastal leto prej, ko je vlado vodil Andrej Bajuk, minister za delo, družino in socialne zadeve pa je bil Miha Brejc. V času, ko je vlado vodil Janez Janša, je ob koncu leta 2006 Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve³ izdelalo Strategijo za dvig rodnosti v Republiki Sloveniji (MDDSZ 2006, delovno gradivo), ki je pomenila obrat od družinske k pronatalitetni politiki. Družinska politika postane drugotna, podrejena rodnostni politiki, ki je temeljila na naslednji diagnozi:

Upadanje rodnosti pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva je tesno povezano s spremenjenim načinom življenja ljudi: spremenjeno organizacijo življenja v družini, spremenjeno družbeno vlogo ženske, spremenjenim odnosom do otrok in načrtovanja družine, do česar je prišlo z zamenjavo med generacijami. Posledično se je spremenila tudi družina. Priča smo deinstitucionalizaciji družine ter zatonu tradicionalnih vrednot. Opredelitev družine in njena identiteta sta na križpotju. Pri tem kakšni bodo demografski trendi v prihodnosti pa je precej odvisno od stabilnosti, usklajenosti ter prioritet, ki jih bo družina oblikovala znotraj slovenske družbe. [...] Med vzroki za upadanje rodnosti v Sloveniji, so tudi neustrezna socialna in družinska politika v preteklosti, omejevanje števila otrok z neustreznim odnosom do življenja in s stigmo širše družbe do družin z večjim številom otrok. Zato so temeljno vodilo nastajanja tega dokumenta vrednote: življenje, družina, otroci (MDDSZ 2006, 5-6).

Že prva temeljna smernica strategije je naslovljena »Življenje je vrednota« (16), kar je seveda brati kot smernico proti pravici do splava, saj pove, da se začne življenje s spočetjem in traja do naravne smrti, kar je identično razumevanju življenja Rimo-katoliške cerkve. V smernici je zapisano, da je potrebno braniti tiste, ki se sami ne morejo, torej zarodke brez glasu. Implicitno je torej zarodek potrebno braniti pred ženskami, ki zarodku lahko škodijo. Tudi smernica 2 temelji na besednjaku RKC in sicer pravi, da je »družina naše upanje«, le »trdne in trajne« družine »predstavljajo upanje za preživetje naroda«. Navedena je trditev, da se le pari, ki živijo v trdnih in trajnih partnerskih skupnostih odločajo za večje število otrok, ostali pa ne. V isti smernici dokument govori tudi o posvojitvah, ko pravi, da so vrednota tudi »osebe in pari, ki si želijo, vendar ne morejo imeti otrok. S svojo pozitivno naravnostjo do življenja zmorejo na svoj način bogatiti skupnost. Med drugim tudi s pomočjo tistih, ki življenje lahko dajo, zanj pa ne zmorejo zadostno poskrbeti« (16). Ta stavek govori o ženskah, ki bodo dajale otroke v posvojitve po prepovedi splava. Načrt je tudi izrazito etnocentričen, saj z zagotavljanjem dovoljšnega števila otrok slovenskega porekla ne bo potrebno posvajati otroke iz tujine.

Med cilji je navedeno, da bo država podpirala mlade družine in družine z več otroki. Poseben cilj je namenjen zmanjšanju umrljivosti in zmanjšanju števila splavov. »Prav tako zaskrbljujoče je še vedno veliko število dovoljenih splavov. Črne številke opozarjajo na to, koliko naših državljanov živi v stiski, v svoji okolici ne najde razumevanja in opore, ter se zato odloča za tako žalostne izhode iz stisk« (18). Cilj je razložen precej nejasno in je v nasprotju s splošnim uvodnim delom dokumenta, kjer s statistiko dokažejo, da se je v letih pred nastankom strategije število splavov v Sloveniji drastično znižalo. Ukrepi za doseg cilja vključujejo predvsem razvijanje »humanega odnosa nosečnic in ginekologov do življenja« (24). Nago-varjajo ginekologe k temu, da ne »napeljujejo« nosečnic na splav, temveč jim predstavijo možnosti za ohranjanje nosečnosti in rojstvo otroka. Predlagajo vzpostavitev posvetovalnic za ženske, ki želijo prekiniti nosečnost, kjer bi jim predstavili možnosti, pa tudi opozorili na škodo, ki jo bo splav povzročil njihovemu fizičnemu, še bolj pa duševnemu zdravju, kajti: »Potrebno je prenehati si zatiskati oči pred številnimi ženami, ki se po prekinitvi nosečnosti znajdejo v hudi duhovni in duševni stiski, ki se mnogokrat kažejo tudi v psihičnih motnjah« (25). Načrt podprejo z ukrepom plačljivosti splava, ki ga naj krije zavarovalnica le v primeru, ko je zaradi nosečnosti ogroženo zdravje ženske. Zadnji ukrep se nanaša na omogočanje hitrih posvojitvev in rejništva. Sicer je dokument doživel največ odziva javnosti zaradi načina, kako je opredelil cilje glede zdravja in preventive pri mladini in otrocih, kjer se osredotočijo predvsem na način oblačenja, ki naj bi škodil reproduktivnemu zdravju deklet in fantov. Pri obeh spolih so to ozke hlače in sintetično spodnje perilo, pri dekletih pa še prekratke majice, ki povzročajo vnetje reproduktivnih organov in posledično neplodnost. Pri tem je pomembno opozoriti predvsem na instrumentalizacijo moških in žensk, katerih glavni namen bivanja je rojevanje, zato morajo temu podrediti življenje v celoti.

Čeprav dokument ni bil sprejet in je minister ravno zaradi njega odstopil, je povzročil spremembo politik, ki so vedno bolj usmerjene v rodnost, k čemur pripomorejo tudi vse večji pritiski različnih civilnodružbenih skupin in dela slovenske znanosti. Omenimo naj le vsakoletno konferenco, ki jo organizirajo na Inštitutu Jožef Štefan o soočanju z demografskimi izzivi⁴ in kjer je poudarek na prebivalstvenem primanjkljaju in potrebi po večji rodnosti. Leta 2006 Statistični urad RS objavi publikacijo Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja (Šircelj 2006), ki pokaže, da se je zniževanje rojstev začelo že v devetnajstem stoletju in se je kasneje umirilo. Se pa zmanjšuje delež žensk brez živorojenih otrok. Teh je bilo leta 1873 20,7 odstotka, leta 1961 pa 7 odstotkov. Že na začetku 20. stoletja so začele izginjati razlike

med številom otrok, rojenih v zakonski zvezi in izven nje. Poročilo predvsem pove, da so rodnostne prakse zelo kompleksne, saj analiza v daljšem časovnem obdobju pokaže regionalne razlike, razlike med urbanim in ruralnim okoljem, potem razlike v izobrazbeni strukturi žensk in številu otrok, ki niso preprosto razložljive. Namreč podatki pokažejo ponekod višjo nataliteto v urbanih središčih, ponekod v ruralnih, ženske z višjo izobrazbo so imele v nekaterih obdobjih večje število otrok od žensk z nižjo izobrazbo. Podobne trende ugotavljajo v raziskavi z naslovom Ali ukrepi družinske politike vplivajo na rodnost?, ki so jo leta 2008 opravili na Fakulteti za družbene vede (Švab, Žakelj 2008), kjer ugotovijo, da ni neposredne povezave med družinskimi politikami in rodnostnim vedenjem, saj na rodnostno vedenje vplivajo številni in medsebojno prepleteni dejavniki in jih ne moremo enostavno vrednotiti.

Leta 2010 je Inštitut RS za socialno varstvo (IRSSV) po naročilu MDDSZ opravil raziskavo o vplivih veljavnih ukrepov družinske politike na odločanje za otroke (Rakar et al. 2010). Vlado je v tistem času vodil Borut Pahor, minister pa je bil dr. Ivan Svetlik, strokovnjak s področja socialne politike. Raziskava naj bi bila podlaga za oblikovanje nove družinske politike. Z raziskavo naj bi ugotovili, kateri pogoji morajo biti zagotovljeni za povečano rodnostno vedenje staršev pri zgodnejši starosti. Rezultati raziskave ne prinesejo posebnih novosti. Ljudje imajo otroke, ker si jih želijo in toliko, kot menijo, da jih lahko kakovostno preživljajo. Ukrepi politik na to ne vplivajo, pogojno pomembno je zagotavljanje stanovanjskih pogojev in očetovskega dopusta.

Normalizacija rodnostnih politik v novejših vladnih dokumentih

Leta 2017 je IRSSV po naročilu MDDSZ, ki ga je vodila dr. Anja Kopač Mrak, opravil še eno analizo rodnostnega vedenja z naslovom Primerjalna analiza dobrih praks za dvig rodnosti v mednarodni perspektivi (Boljka in Narat 2017). Namen je bil identificirati dobre prakse, ki naj jih država spodbuja, promovira in oblikuje, da bi »se nadejala višje stopnje rodnosti (na makro ravni) in da bi se posameznice in posamezniki lažje odločali za otroke in za večje število otrok (na mikro ravni)« (7). Namen analize je torej pronatalitetni. Zaključki so sicer precej zagonetni: »Država mora spodbujati, promovirati in oblikovati tiste primere dobrih praks pri spodbujanju rodnosti, ki jih lahko na podlagi dejavnikov, ki vplivajo na rodnost, opredeli kot tiste, ki bi te dejavnike lahko naslovile.« (Boljka in Narat 2017, 59). Identificirajo naslednje dejavnike, ki ugodno vplivajo na rodnostno vedenje: višja izobrazba; izpolnjevanje pogojev imeti otroka (zaposlitev, stanovanje, dohodek); ugoden finančni položaj; vzdrževanje dosežene ravni življenja (da se to po rojstvu ne bo poslabšalo) in spol (moški se v manjši meri odločajo za otroke kot ženske). Na število otrok vpliva vernost, bolj kot so ljudje verni, več otrok bi imeli (ta spremenljivka sicer ni pokazala statistične pomembnosti). Navajajo, da morajo dobre prakse izhajati iz naslednjih kriterijev: da bi se ljudje mlajši odločali za otroke; da bi se zanje v večji meri odločali moški; da bi ljudje lahko izpolnili subjektivne pogoje imeti otroka; da bodo ohranili dohodkovni položaj; da bi se za otroke lažje odločali v starostnih skupinah od 18-25 let in od 36-49 let; da bi se za naslednje otroke lažje odločali tisti, ki jih že imajo, in da bi obdržali skladnost z lastnimi ideali tudi potem, ko bi imeli otroka. Dobra praksa naj zmanjšuje tveganja (npr. stanovanjska in finančna); spodbuja dostopnost kakovostnih storitev kot so otroško varstvo; zagotavlja primerno višino starševskega nadomestila; omogoča enakost med spoloma in delitev skrbstvenih obveznosti za otroka ter usklajevanje družinskega in delovnega življenja; omogoča naj tudi naslavljanje zdravstvenih vidikov rodnostnega vedenja. Dobra praksa mora biti tudi sklada

s »specifičnim kulturnim, zgodovinskim, ekonomskim in vrednostnim okvirjem določene države; potem s tipom države blaginje, v katerega uvrščamo Slovenijo in s tipom družinske politike, ki jo imamo v Sloveniji oz. s prevladujočimi usmeritvami družinske politike« (53).

V sklepnem delu poročila te pogoje tudi razložijo. Tip države blaginje v Sloveniji (po mnenju avtorjev socialdemokratski z elementi konzervativno-korporativističnega tipa) je dekomodifikacijski in defamilialističen, vendar je kljub temu stopnja rodnosti v Sloveniji nizka, kar pripisujejo pomenu vrednot in norm: »ki so posledice specifičnega zgodovinskega in kulturnega razvoja slovenske družbe. V njej prevladuje liberalni pogled na delitev spolnih vlog, kjer so si ženske izborile relativno enakovreden položaj na trgu delovne sile (zaposlenost žensk je ena najvišjih v EU), in kjer konservativne ideje o ženski, katere družbena vloga bi bila omejena na materinstvo in skrb za dom in gospodinjstvo že dolgo ni več dominantna« (Boljka in Narat 2017, 61). Sprejeti je torej potrebno dejstvo, da ženske ne materinijo, ker bi morale, ker se to od njih pričakuje, temveč se o tem svobodno odločajo. O tem lažje sprejemajo odločitve, če se skrbstvene obveznosti porazdelijo tako znotraj zasebne sfere kot med državo in družino. Glavno priporočilo je, da naj se politike usmerjajo v zmanjševanje tveganj, ki so ovira pri odločanju o rojevanju, to je na stanovanjska in finančna tveganja in pri usklajevanju dela in skrbstvenih obveznosti.

Avtorji zaključijo, da država lahko vpliva na strukturne pogoje rodnostnega vedenja, vendar nima zagotovila, da se bo to učinkovalo. Slepa pega poročila je, da kljub ugotovitvam o potrebi po univerzalnem sistemu glede pravic in dajatev s področja socialne zaščite (kar urejajo socialne in druge politike), še vedno vztraja na predlogu posebnih družinskih politik za dvig rodnosti. Ugotovitev, da zagotavljanje ugodnih strukturnih pogojev ne vodi nujno v večanje rodnosti, ker so ovira individualne vrednote in norme, vodi v zaključek, da se je potrebno usmerjati predvsem v spreminjanje osebnih preferenc, kar je seveda stvar moralnega presojanja o tem, kako nekdo dejansko živi in misli in kako bi moral živeti in misliti, kar je v ospredju biopolitik kot nadzora nad žensko reprodukcijo. Če pa gre le za zagotavljanje strukturnih pogojev in univerzalnih pravic, potem parcialnih politik ne potrebujemo, dovolj je avtonomna socialna politika.

Vlada je v letu 2017 oblikovala Resolucijo o družinski politiki 2018 – 2028 s podnaslovom »Vsem družinam prijazna družba« (MDDSZ, 2017 – v nadaljevanju Resolucija 2017), ki vključuje regulacijo rodnostnega vedenja, saj je eden od ciljev ustvarjati ugodne pogoje za družino (6), smisel družinske politike pa je argumentiran tudi z demografskimi cilji, oziroma s povečanjem rojstev (10-14). Ker gre za obsežen dokument, nas zanima predvsem, kakšno je razmerje med socialno, družinsko in pronatalitetno politiko. Resolucija 2017 glede mladih napoveduje spremembe pri štipendiranju, stanovanjski politiki in dodatku za veliko družino. Pri štipendiranju se cilja na zagotavljanje štipendij za otroke iz socialno šibkejših družin, kar se bo naredilo »zlasti skozi zagotavljanje ciljanih štipendij (npr. kadrovske štipendije, štipendije za deficitarne poklice)« (81). Ravno takrat, ko smo reduciranje socialnih štipendij začeli nadomeščati s kadrovskimi in s tistimi za deficitarne poklice, smo s prilagajanjem izobraževanja za potrebe trga izrinili socialni kriterij iz štipendijske politike. Kadrovske štipendije niso socialne, saj se ne razpisujejo niti podeljujejo zato, ker si nekdo zaradi pomanjkanja sredstev ne more privoščiti šolanja, pač pa zato, da ustrezajo povpraševanju po določenih poklicih na trgu. Brez povpraševanja delodajalcev ni štipendij.

Enaka slepa pega je pri ukrepih glede stanovanjske politike, kjer naj bi šlo za »vzpostavitev ugodnejših stanovanjskih kreditov za mlade«. Napovedane so varčevalne in kreditne sheme ter drugi mehanizmi, namenjeni »za nakup, gradnjo, obnovo in najem stanovanja na trgu«, omenja se »spodbujanje trga najemnih stanovanj«, » uvedba davčnih

olajšav za najemodajalce, ki oddajajo stanovanja mladim družinam« ter možnost najema stanovanja »s kasnejšim odkupom« (83-84). Navedeni ukrepi bodo prispevali predvsem h krepitvi privatnega stanovanjskega fonda, čeprav smo po njegovi velikosti že sedaj na čelu držav EU, in ki je glavni vir neenakosti na stanovanjskem področju kot tudi sicer pri celotni distribuciji dobrin. Ker se našete spodbude, subvencije in olajšave zlivajo v žepe stanodajalcev (posredno preko rok upravičencev), bo zmanjkalo tudi denarja za izgradnjo socialnih in neprofitnih stanovanj, ki bi omogočala razvoj najemnega in finančno dostopnega trga, kar je za mlade najugodnejša stanovanjska situacija.

Dodatek za veliko družino bo spet postal povsem neodvisen od socialnih kriterijev, kar ponovno pokaže, da družinska politika sledi predvsem natalitetnim ciljem. V času ekonomske krize so to glavarino začasno korigirali s socialnim kriterijem, zdaj pa ga je ta Resolucija spet uvedla v izvorni obliki. Brez socialnega kriterija postane dodatek za večje družine zgolj instrument za večanje rodnosti, kar je tudi odkrito navedeno: »da bi spodbudili odločanje za več otrok...« (31). Ob tem Resolucija navaja tudi podrobnosti, kako naj bi to storili, npr. z brezplačnimi vstopnicami za velike družine, ko gredo »v muzeje, galerije, gledališča ter druge kulturne objekte in na športne dogodke« (31). Postavi se vprašanje, zakaj bi država delila brezplačne vstopnice tudi premožnim velikim družinam, ki si jih lahko kupijo sami, hkrati pa bi, kot rečeno, družinsko politiko razbremenila socialnih kriterijev? A tudi če odmislimo socialno razslojenost družin, ostane uganka, zakaj obljubo brezplačnih vstopnic pogojujejo s tem, da »se dogodka udeleži celotna družina« (31)? Zakaj bi starši in otroci iste družine morali isto prireditev plačati, če jo obiščejo ob različnih dnevih v tednu, medtem ko je zastonj šele, če jo obiščejo skupaj na isti dan in ob isti uri? Očitno ne gre za denarno razbremenitev družinskega proračuna, pač pa za moralno sodbo o primernem družinskem vedenju. Očitno bi država rada z zastonjskimi vstopnicami kreirala družinske vzorce preživljanja prostega časa.

Pri programih v podporo družini so načrtovalci popolnoma spregledali problem spolne specifičnosti skrbstvenega dela in problem enostarševskih družin, ki si skrbi ne morejo deliti v partnerstvu, zato je prevzemanje skrbstvenih obveznosti s strani države še toliko bolj pomembno. Načrtovani ukrepi, kot so počitniško varstvo, medgeneracijski centri in podobno, so bistveno premalo, saj gre predvsem za prostočasne dejavnosti. Sicer je problem naslovljen posebej še v razdelku o usklajevanju dela in družine, kjer ukrepi vključujejo bolj ali manj le izobraževanje o enakosti spolov in kampanje ozaveščanja ter prevzemanje preživninskih obveznosti po razvezi. Nobeden od ukrepov se ne nanaša na konkretne storitve, ki jih naj zagotavlja država, da bi omogočila boljše usklajevanje. Gre še za eno slepo pego politik in sicer njihova splošnost in usmerjenost na t. i. »univerzalno družino«. Neprepoznavanje dejstva, da je potrebno naslavljanje različne družine, ki so v zelo neenakem družbenem položaju, je glavna ovira za ustvarjanje učinkovitih politik. Tudi v najnovejši primerjalni študiji različnih svetovnih gospodarstev je izrecno poudarjeno, da brez prerazporeditve dobrin ni možna redukcija družbenih neenakosti, zato bo »prerazporeditev ostala pomemben cilj takšne javne politike, katere cilj je zmanjšanje revščine in neenakosti« (Rahman in Mukhopadhyay 2015, 19). Zmanjševanje neenakosti v vsej družbi je splošen in nujen pogoj, da se neenakost posledično zmanjša tudi na posameznih ožjih segmentih kakovosti življenja (Dragoš 2017). Seznam ukrepov pokaže tudi na rezidualnost načrtovane politike, saj problem naslavlja le z različnimi programi in ne preprečevanjem strukturnih ovir, ki probleme povzročajo. Primer je npr. dostop romskih otrok do kakovostnega otroškega varstva, ki je postavljeno kot pomembne cilj, s katerim se je vsekakor strinjati (72), vemo pa, da izključene in zlasti segregirane družbene skupine do vrtcev nimajo enakopravnega dostopa.

Čeprav v uvodnem delu snovalci prepoznajo spol kot pomemben dejavnik politik, so nekateri ukrepi povsem spolno slepi in utrjujejo tradicionalno vlogo žensk. Tak je npr. ukrep plačevanja prispevkov v primeru štirih ali več otrok. Prispevki se plačujejo »enemu od staršev, ki zapusti trg dela zaradi nege in varstva teh otrok« (31). Predvidevamo lahko, da so to večinoma ženske, ki pustijo službe in ostanejo doma, da bi skrbele za družino. Teh je v zadnjih letih od 1350 do 1600. Podpiranje izstopa iz trga dela je konservativen ukrep, ki ženskam dolgoročno škodi, saj vpliva na njihov upokojitven položaj in jih postavlja v položaj odvisnosti. S takimi ukrepi država ne pripomore k bolj ustrezni delitvi skrbstvenih obveznosti, temveč jih spolno specifično utrjuje. Primer za to je npr. status družinskega pomočnika, to je oseba, ki zapusti trg dela za nego odvisnega otroka (gibalno oviranega, z motnjo v razvoju ali drugo hudo boleznijo). Za to se odločajo večinoma ženske (več o tem glej Leskošek 2016), ki imajo izrazito nizek dohodek in živijo večinoma v revščini. Tem ženskam (tudi nekaterim moškim) država krije delno nadomestilo za izgubljen dohodek in tako prispeva k njihovem položaju. Ukrep je v resoluciji naveden kot spodbuda pri zapuščanju trga dela (32).

Zaključek

Pregled razvoja družinskih in pronatalitetnih politik pokaže, da se slednje zlagoma normalizirajo in postajajo običajen del politik. Sicer v novejših dokumentih ne beremo etnocentrističnih in mizoginih argumentov za spodbujanje rojevanja, vendar je skrb o prebivalstvenem deficitu že vtkana v politike in se v tem smislu ne loči dosti od nacionalističnega argumenta, ki smo ga omenjali v zvezi s procesi osamosvajanja Slovenije (Gaber Antić 1991). V sedanjih družinskih politikah je prisoten paradoks, ko snovalci in snovalke politik prepoznajo dejstvo, da je rodnostno vedenje žensk kompleksno in dokaj neodvisno od namenov države, pa se kljub temu odločajo oblikovati ukrepe za dvig rodnosti, kar kaže na določeno stopnjo že doseženega političnega kompromisa. Ugotovimo lahko, da na pronatalitetno politiko niso imune niti stranke sredinskega ali rahlo levega političnega spektra⁵, kar kaže na splošen premik v retradicionalizacijo. To se v politikah odraža v refamilialističnih ukrepih, ki - sicer pod krinko spolne nevtralnosti - podpirajo ženske pri izstopu iz trga dela; s tem utrjujejo njihov položaj v zasebnosti in pripomorejo k slabšanju njihovega socialnega statusa v starosti ter krepijo odvisnost bodisi od moža ali od otrok. Ravno pretvarjanje, da je družina spolno nevtralna in le delno priznanje, da ženske opravijo večino skrbstvenega dela, omogoča državi, da ostane pri rezidualni družinski politiki (npr. programi družinskih in medgeneracijskih centrov), da se ne loteva strukturnih pogojev, ki neenakosti ustvarjajo. S programi se namreč država usmerja le na spreminjanje vrednot in norm, ne prevzame pa skrbstvene obveznosti (razen ohranjanja tradicionalno kakovostnih vrtcev, zdravstvenega varstva otrok in reproduktivnega zdravja žensk). Kaj pa drugega že desetletja počnemo, kot da prepričujemo moške, da so sposobni prevzemati skrbstvene obveznosti – in jih bomo očitno še naprej, čeprav podatki kažejo, da se vrednote ne spreminjajo premosorazmerno s količino denarja, vloženega v kampanje ozaveščanja. Medtem pa nekateri (spet spolno slepi) ukrepi utrjujejo skrbstveno vlogo žensk, ker podpirajo izrinjanje iz trga dela (prevzemanje skrbi za številčne otroke, za bolne in ovirane).

Politike, ki bi ustrezneje naslavljal problem, morajo biti univerzalne, za to pa ne potrebujemo posebnih družinskih, še manj pa pronatalitetnih politik. Univerzalne pravice namreč naslavljaajo vse ljudi, prepoznavajo pa družbene neenakosti, če vključujejo socialni

kriterij. Da bi to dosegli, je pomembna predvsem avtonomna socialna politika. Zakaj torej ne bi družinska politika postala v večji meri del socialne politike, namesto da jo Resolucija 2017 desocializira? Glavni razlog so napačne predpostavke. Te so tri in delujejo na način »vezne posode«, kjer prva predpostavka krepi drugo in tretjo, zadnja pa prvo. Izhodiščna predpostavka je, da je možno skozi družinsko politiko apelirati na prebivalstvo (predvsem ženske), da bo rojevalo več otrok. Druga predpostavka je, da bo v tem prizadevanju družinska politika uspešnejša, če ne bo (več) omejena s socialnimi kriteriji, saj je socialna skrb države namenjena predvsem spodnjim slojem, medtem ko natalitetna politika cilja na vso družbo. Tretja napačna predpostavka pa je prepričanje, da lahko ostane družinska politika, ko se otrese socialnih kriterijev, še vedno družinska (Dragoš 2017).

Politična skušnjava je v učinku »vezne posode«, saj ko je enkrat vzpostavljena, deluje po načelu »vse v enem«. To pomeni, da takrat, ko družinsko politiko postavite kot »vezno posodo«, lahko odslej vanjo strpate praktično karkoli, saj ni več treba skrbeti za koherentnost takšne politike. Ko ukrepe zadnje resolucije bolj natančno beremo, vidimo, da je v bistvu zelo malo novega, so skupek različnih že obstoječih programov, zapisanih prav tako v različnih dokumentih. Resolucija deluje tudi kot »dolgovezna posoda«, ki s svojo dolžino in kompleksnostjo zakriva svojo lastno nepotrebnost.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorja ne poročata o konfliktu interesov.

OPOMBE

1. Kamerman (2010, 430) razlikuje med eksplicitnimi in implicitnimi družinskimi politikami. Pri prvih gre za namenske ukrepe, pri drugih pa za posredni vpliv, ki jih imajo socialne politike na družinsko življenje in vedenje.
2. Sicer je leta 1990 nastal tudi dokument z naslovom Podlage prebivalstvene politike v SR Sloveniji, ki ga je spisala posebna komisija izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. Že v tem dokumentu je navedenih nekaj ukrepov, ki so izrazito pronatalistični, med drugim davek za nestarševstvo oz. »davek na samce«, ki naj bi ljudi brez otrok posebej obdavčil in tako kompenziral stroške oskrbe ljudi z otroci. Dokument sloni na ugotovitvah o »usihaanju naroda« in nenadzorovanih migracijah nizko izobraženih (nekakovostnih) migrantov iz drugih republik Jugoslavije. Dokument temelji na predpostavkah o ogroženosti nacije in ustreza pronatalističnim politikam po osamosvojitvi. Za poglobljen vpogled v dokument glej Knežević Hočevar (2011) in Mencin Čeplak (2013).
3. Ministrstvo je vodil Janez Drobnič.
4. Leta 2018 je konferenco z naslovom Kako preprečiti izumiranje slovenskega naroda? gostil Državni svet in požel mnoge kritike, saj so bile izjave enega od organizatorjev, dr. Matjaža Gamsa, izrazito mizogine in ksenofobne. Naslovi prispevkov na tej konferenci so bili: Koliko nas manjka? Zakaj vlada skriva obseg primanjkljaja ljudi v delovni dobi?; Prihodnost pripada verskim skupnostim: Pozitivni vpliv religij na rodnost; Katoliški nauk o družini in podobno.
5. Socialna demokracija je veliko let obvladovala pristojno ministrstvo.

LITERATURA

Anttonen, Anneli in Jorma Sipilä. 1996. "European Social Care Services: Is It Possible to Identify Models?" *Journal of European Social Policy* 6 (2): 87-100.

- Bahovec, Eva, ur. 1991. *Abortus – pravica do izbire*. Posebna številka Časopisa za kritiko znanosti.
- Bettio, Francesca in Janneke Plantega. 2008. "Comparing care regimes in Europe." *Feminist Economics* 10 (1): 85-103.
- Boh, Katja. 1990. "Za preživetje je potrebna kakovost." *Nova revija* 9 (95): 474-481.
- Boljka, Urban in Tamara Narat. 2017. *Primerjalna analiza dobrih praks za dvig rodnosti v mednarodni perspektivi*. Ljubljana: IRSSV.
- Bradshaw, Jonathan in Shalhevet Attar-Schwartz. 2011. "Fertility and Social Policy." V *Fertility and Public Policy: How to Reverse the Trend of Declining Birth Rates*, uredili Noriyuki Takayama in Martin Werding, 183-202. CESifo Seminar Seria. Cambridge: MIT Press.
- Daly, Mary. 2000. *The Gender Division of Welfare: The Impact of the German and British Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daly, Mary, ur. 2001. *Care Work: The Quest for Security*. Geneva: ILO.
- Daly, Mary. 2011a. "What Adult Worker Model? A Critical Look at Recent Social Policy Reform in Europe from a Gender and Family Perspective." *Social Politics* 18 (1): 1-23.
- Daly, Mary. 2011b. *Welfare*. Cambridge: Polity Press.
- Davis, Ron. 2013. *Promoting Fertility in the EU: Social Policy Options for Member States*. Library Briefing. Strasbourg: Library of the European Parliament. [http://eige.europa.eu/docs/2047_LDM_BRI\(2013\)130519_REV2_EN.pdf](http://eige.europa.eu/docs/2047_LDM_BRI(2013)130519_REV2_EN.pdf)
- Dragoš, Srečo in Vesna Leskošek. 2016. "Slovenska smer." V *Gospodarstvo za 1 %* (Oxfamovo poročilo), 87-125. Ljubljana: Založba / *cf.
- Dragoš, Srečo. 2017. "Erozija družinske politike: premik od socialne k natalitetni." *Socialno delo* 56 (3): 157-178.
- Foucault, Michel. 2007. *Življenje in prakse svobode. Izbrani spisi*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Fraser, Nancy. 1994. "After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State." *Political Theory* 22 (4): 591-618.
- Gaber Antić, Milica. 1991. "Spoprijem za družino." *Časopis za kritiko znanosti*, 136/137: 34-39.
- Gilbert, Niel in Rebecca Van Voorhis. 2003. "The Paradox of Family Policy." *Society* 40 (6): 51-56.
- Hammer, Elisabeth in August Österle. 2001. *Welfare State Policy and Informal Long-term Care Giving in Austria. Old Gender Divisions and New Stratification Processes among Women*. Working Paper No. 7. Vienna: WU Vienna University of Economics and Business, Institut für Sozialpolitik. <http://epub.wu.ac.at/820/1/document.pdf>
- Hanlon, Niall. 2012. *Masculinities, Care and Equality: Identity and Nurture in Men's Lives*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Hobson Barbara, Jane Lewis in Birte Siim, ur. 2002. *Contested Concepts in Gender and Social Politics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Hrženjak, Majda. 2010. "(Ne)formalno) skrbstveno delo in družbene neenakosti." *Teorija in praksa* 47 (1): 156-171.
- Hrženjak, Majda. 2013. "Negotiating Masculinities in Informal Care Work." *International Review of Sociology* 23 (2): 346-353.
- Jalušič, Vlasta. 2002. *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Ljubljana: Založba *cf.
- Javornik, Jana. 2014. "Measuring State De-familialism: Contesting Post-socialist Exceptionalism." *Journal of European Social Policy* 34 (3): 240-257.
- Kamerman, Sheila. 2010. "Child, Family and the State: The Relationship between Family Policy and Social Protection Policy." V *From Child Welfare to Child Well-Being*, uredile Sheila Kamerman, Shelley Phipps in Asher Ben-Arieh, 429-437. New York: Springer.
- Knežević Hočevar, Duška. 2011. "Zamišljanje nacionalnega prebivalstva Slovenije v dokumentih o njegovi demografski obnovi." V *Politike reprezentacije v Jugovzhodni Evropi na prelomu*

- stoletij, uredila Tanja Petrovič, 22-58. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kreimer, Margareta in Helene Schiffbänker. 2005. "Informal family-based care work in the Austrian care management." V *Care and Social Integration in European Societies*, uredili Birgit Pfau-Effinger in B. Geissler, 173–192. Bristol: Policy Press.
- Leskošek, Vesna. 2016. "Care between Love and Money: The Case of the Family Assistant." *Teorija in praksa*, 53 (6): 1356-1368
- Lessenich, Stephan. 2015. *Ponovno izumljanje socialnega*. Ljubljana: Krtina.
- Lewis, Jane. 1993. *Women and Social Policies in Europe: Work, Family and the State*. Aldershot: Edward Elgar.
- Malačič, Janez. 1990. "Sedanje in prihodnje demografske razmere v Sloveniji z vidika njene osamosvojitve." *Nova revija* 9 (95): 462-473.
- MDDSZ. 2006. *Strategija za dvig rodnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/strategija_rodnost_osnutek_151106.pdf
- MDDSZ. 2017. *Resolucije o družinski politiki 2018 – 2028* (Predlog za javno razpravo). http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/druzina/RDP_-_predlog_za_JR.pdf
- Mencin Čeplak, Metka. 2013. "Heteronormativnost in regulacije rodnosti." *Annales* 23 (2), 403-414.
- Nieuwenhuis, Rense, in Wim Van Lancker. 2017. "Family Policies." *Oxford Bibliographies*. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0205.xml>
- Oakley, Ann. 2000. *Gospodinja*. Ljubljana: Založba *cf.
- Peterson, Elin. 2013. Beyond the "Women-friendly" Welfare State: Framing Gender Inequality as a Policy Problem in Spanish and Swedish Politics of Care. Doktorska disertacija. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.
- Rahman, S. Hafeez in Hiranya Mukhopadhyay. 2015. *Economic Growth, Poverty and Inequality Revisited*. Dhaka: BRAC Institute of Governance and Development, BRAC University.
- Rakar, Tatjana, Nada Stropnik, Ružica Boškić, Polona Dremelj, Mateja Nagode in Nadja Kovač. 2010. *Raziskava o vplivih veljavnih ukrepov družinske politike na odločanje za otroke*. Končno poročilo. Ljubljana: IRSSV.
- Renner, Tanja. 1991. "Preliminarije k razmerju med družino in politiko." *Časopis za kritiko znanosti* 136/137: 6-11.
- Resolucija o temeljnih oblikovanju družinske politike v Republiki Sloveniji. Uradni list RS 40/1993.
- Resolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških. Uradni list RS 100/2005.
- Rune, Ervik in Nanna Kildal. 2015. "From Collective to Individual Responsibility? Changing Problem Definitions of the Welfare State." V *New Contractualism in European State Welfare Policies*, uredili Ervin Runne, Nanna Kildal in Even Nilssen, 93–117. Farnham, Surrey, Burlington: Ashgate.
- Sainsbury, Dian, ur. 1994. *Gendering Welfare State*. London: Sage.
- Sevenhuijsen, Selma. 1998. *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality, and Politics*. New York, London: Routledge.
- Šircelj, Milivoja. 2006. *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Švab, Alenka in Tjaša Žakelj. 2008. *Ali ukrepi družinske politike vplivajo na rodnost?* Zaključno poročilo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.

- Tomšič, Vida. 1976. "K vprašanju o položaju žensk v sodobnem svetu." *Teorija in praksa* 13 (5/6): 394-411.
- Vode, Angela. 1934. *Žena v sedanji družbi*. Maribor: Ljudska tiskarna.
- Žakelj, Tjaša in Alenka Švab. 2009. "Usklajevanje dela in družine: med zakonodajnimi spodbudami in vsakdanjim življenjem." *Socialno delo* 48 (4): 215-226.
- Williams, Fiona. 2010. *Claiming and Framing in the Making of Care Policies: the Recognition and Redistribution of Care*. Gender and Development Program Paper No. 13. Geneva: UNRISD.

Vesna Leskošek je redna profesorica s področja socialnega dela na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Predava spol in nasilje, zaščito otrok in študije mladine. Glavni raziskovalni interes je področje družbenih neenakosti, še posebno neenakosti med spoli, revščine in socialne države. V zadnjem času se ukvarja s prehransko revščino. E-naslov: vesna.leskosek@fsd.uni-lj.si

Srečo Dragoš je docent na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Predava teorije družbe, družbene neenakosti in socialna omrežja. Glavni raziskovalni interes je revščina, družbene neenakosti, religija in vernosti ter socialna politika. Ukvarja se tudi z idejo univerzalnega temeljnega dohodka. E-naslov: sreco.dragos@fsd.uni-lj.si